

Janko Ramać

OSNOVNI PRAVCI, TEŽNJE I DILEME U KULTURNO-PROSVETNOM I NACIONALNOM ŽIVOTU RUSINA U JUGOSLAVIJI (1945–1970)*

Na kraju Drugog svetskog rata, po oslobođenju zemlje od okupatora, stvorena je nova državae — Federativne Narodna Republike Jugoslavija, sa komunističkim režimom na čelu. U novoj državi Rusini su kao mala nacionalna zajednica mogli da ostvaruju svoja nacionalna prava shodno novoj političkoj, društvenoj i socijalno-ekonomskoj situaciji. U radu se prikazuju osnovni pravci, težnje, dilemi i ostvarenja rusinske zajednice u državi u periodu od četvrt veka (1945–1970).

Ključne reči: Jugoslavija, rusini, Ukrajina, nacionalno pitanje, nacionalni identitet, obrazovanje, kulturni život, politički život.

U periodu između dva svetska rata Rusini u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevina SHS, od 1929. godine Kraljevina Jugoslavija) kao malobrojna nacionalna zajednica od svega 20.000 stanovnika, mogli su da ostvaruju neka svoja nacionalna prava: obrazovanje na maternjem jeziku u osnovnoj školi, osnivanje nacionalnih i kulturno-prosvetnih organizacija, izdavanje novina, časopisa, knjiga i slično. Objavljivanjem gramatike kodifikovan je rusinski jezik,¹ a od tada započinje i organizovan književni život. U tom periodu Rusini su imali dve kulturno-prosvetne organizacije: Rusinsko narodno prosvetno društvo (Руске народне просвітне друштво — РНПД/RNPD), osnovano 1919. godine, i Kulturno-prosvetni savez jugoslovenskih Rusina (Културно-просвітний союз югославянских Русиних — КПСЮР/KPSJR), osnovan 1933. godine, koje su po svojim programskim osnovama i delatnosti bile međusobno suprotstavljene u osnovnim pitanjima o nacionalnom identitetu, religiji i društveno-političkom životu svoje zajednice. Na početku Drugog svetskog rata obe organizacije prekinule su svoju delatnost.²

U radu će se razmatrati i prikazati osnovni pravci obrazovanja, težnji, dilema i ostvarenja rusinske zajednice u Jugoslaviji (od 1946. g. Federativna Narodna Republika Jugvija — FNRJ, od 1963. g.

* Tekst je nastao kao fazni rezultat rada na projektu *Vojvođanski prostor u kontekstu evropske istorije* (broj. 177002) Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

¹ Костельник Г. Граматика бачвансько-сримскей рускей бешеди. Руски Керестур, 1923.

² О kulturno-prosvetnom, društvenom, političkom i nacionalnom životu Rusina u Jugoslaviji u periodu između dva svetka rata postoji dosta obimna literatura, a ovde navodino samo značajnije publikacije: Тамаш Ю. Руски Керестур, літопис и история (1745–1991). Руски Керестур, 1992; Румянцев О.Є. Питання національної ідентичності русинів і українців Югославії (1918–1991). München — Berlin, 2010; Рамач Я. На крижней драги (1918–1941). Нови Сад, 2016; Рамач Я. Огляд історії русинів у Югославії (1918–2000) // Сумська старовина № XLIX. Суми, 2016. С. 5–22.

Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija — SFRJ) u kulturno-prosvetnom i nacionalnom životu u periodu od 1945–1970. godine. Godina 1945. uzima se kao početak i prekretnica, stvaranje nove države sa komunističkom partijom na čelu, u kojoj nastaju potuno novi uslovi i okviri za život i razvoj malobrojne rusinske zajednice. Godina 1970. uzima se donekle uslovno, kao kraj jednog perioda u razvoju ove nacionalne zajednice, mada je nesporno da početkom 70-ih godina nastupa prekretnica u njenom kulturno-prosvetnom i nacionalnom životu.

Tema ovog istraživanja je u istoriografiji o Rusinima nedovoljno obrađena. Pored velikog broja naučno-popularnih ili publicističkih radova, koji obrađuju pojedina pitanja, posebno treba istaći monografske radove i studije koje sistematičnije i dublje obrađuju društveni i socijalno-ekonomski život Rusina u tom periodu. Oleg Rumjancev u monografiji, posvećenoj pitanju nacionalnog identiteta Rusina i Ukrajinaca u Jugoslaviji, pretežno na osnovu postojeće literature i štampe, daje pregled najvažnijih zbivanja i analizu osnovnih procesa i težnji u kulturno-prosvetnom i nacionalnom životu ove dve nacionalne zajednice, po nekima dva vida jedne zajednice.³ Julijan Tamaš u svom delu *Руски Керестур, літопис и история (1745–1991)* kroz monografski prikaz Ruskog Krstura daje mnogo podataka i analizu kulturno-prosvetnog i nacionalnog života Rusina na ovim prostorima i za period na koji se odnosi tema našeg istraživanja.⁴ Dosta podataka o ovoj temi ima u monografiji Galine Sagan, u kojoj ona prikazuje društvene i kulturne veze Jugoslavije/naroda Jugoslavije sa Ukrajinom u XX veku.⁵

Ovo istraživanje je zasnovano na postojećoj literaturi i izvornoj građi, pretežno na kopijama,

³ Румянцев О.Є. Питання національної ідентичності русинів і українців Югославії (1918–1991). München — Berlin, 2010. С. 253–346.

⁴ Тамаш Ю. Руски Керестур, літопис и история (1745–1991). Руски Керестур, 1992.

⁵ Сеган Г.В. Югослов'яни у ХХ столітті: громадські та культурні зв'язки з Україною. Київ, 2012.

šapirografisanom materijalu i rukopisima i dnevnicima iz zaostavštine istaknutog rusinskog književnika i kulturno-prosvetnog radnika Mihajla Kovača.⁶

Najznačajnija dostignuća RNPД u njegovoj delatnosti u periodu između dva svetska rata su svakako kodifikacija rusinskog jezika, uspostavljanje novog pravopisa u njegovim izdanjima i rezultati postignuti na polju kulturno-prosvetnog, književnog i nacionalnog života, što je u velikoj meri predstavljalo nasleđe od izuzetnog značaja i bazu za početak kulturno-prosvetnog i nacionalnog života rusinske zajednice u Jugoslaviji posle Drugog svetkog rata. Međutim, brzo se pokazalo da u novim uslovima, u državi i društvu, u kojem je dominirala komunistička ideologija i praksa, ništa što je bilo stvoreno u „buržoaskoj državi“ nije moglo da bude prihvaćeno bez ponovnog ocenjivanja i revizije.

Po završetku Drugog svetskog rata i stvaranja Federativne Narodne Republike Jugoslavije vlast u državi preuzima Komunistička patrija i nastoji da stvori novo — komunističko/socijalističko društvo, u kojem će kao osnovne društvene vrednosti biti jednakost, ravnopravnost i bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti koje žive u njoj. Nove vlasti su od početka težile da narodima i narodnostima/nacionalnim zajednicama obezbede njihova nacionalna prava, što je prvenstveno podrazumevalo upotrebu maternjeg jezika u obrazovanju, u kulturnom i javnom životu, informisanju/medijima i slično. Jugoslavija je bila multietnička država, a Autonomna pokrajina Vojvodina, gde je živio najveći deo Rusina, bila je region sa najvećom koncentracijom pripadnika raznih nacionalnosti.⁷

Još dok su u nekim delovima zemlje uveliko trajale borbe protiv okupatora, na oslobođenim teritorijama su od kraja 1944 — početka 1945. godine uspostavljeni organi nove vlasti, koja je nastojala da obnovi i uredi društveni-ekonomski, politički, prosvetni i kulturni život.⁸

U februaru 1945. godine u Ruskom Krsturu, naselju sa najvećim brojem Rusina, osnovana je niža realna gimnazija na rusinskom nastavnom jeziku.⁹ To je bio najviši postignut obrazovni nivo Rusina na maternjem jeziku od početka njihovog doseljavanja na ove

prostore sredinom XVIII veka,¹⁰ a istovremeno dokaz da su nove vlasti spremne da ovoj nacionalnoj zajednici, koja je tada brojala oko 25.000 pripadnika,¹¹ obezbede njena nacionalna prava. Posle četiri godine rada niža realna gimnazija na rusinskom nastavnom jeziku je 1949. godine ukinuta zbog reforme školskog sistema u državi i uvođenja obaveznog osmogodišnjeg školovanja (niža realna gimnazija su ustvari niži razredi gimnazije, odnosno razredi od V–VIII osnovnog obrazovanja, u kojem su prvih godina posle rata samo četiri razreda bila obavezna za svu decu). Iako je radila samo četiri godine, ova gimnazija je odigrala veoma značajnu ulogu u formiranju mlade rusinske inteligencije, koja će u narednom periodu imati dominantnu ulogu u kulturno-prosvetnom, nacionalnom i društvenom životu Rusina u Jugoslaviji.¹² U rusinskoj javnosti ukidanje ove gimnazije je bilo primljeno sa izvesnom nevericom ili dozom nezadovoljstva, jer se smatralo da je zajednici oduzeto značajno stečeno pravo. Julijan Tamaš je u svom Letopisu i istoriji Ruskog Krstura to prokomentarisao u stilu narodnog letopisca, koji zna istinu, a govori samo ono što sme, naglasivši da je gimnazija prestala da radi „zbog nepoznatih razloga“.¹³ Verovatno, da nisu postojali i neki drugi razlozi za njeno ukidanje, gimnazija bi na neki način preživela spomenutu reformu školstva.

U periodu između dva svetska rata u izdanjima RNPД zaživeo je rusinski književni jezik na bazi narodnog govornog jezika, koji je 1923. godine dobio svoju normu. Na tom jeziku je stvarana književnost, on je korišćen u nastavi u osnovnoj školi u rusinskim odelenjima. Međutim, prilikom osnivanja gimnazije u Ruskom Krsturu u februaru 1945. godine postavljeno je pitanje nastavnog jezika u njoj. Slično kao u toku priprema za osnivanje RNPД 1918/1919. godine, kada se razvila polemika o budućem književnom jeziku Rusina u Jugoslaviji,¹⁴ i na početku 1945. godine na scenu stupaju predstavnici sa tri predloga, zalažući se za tri posebna jezika: ruski, ukrajinski i rusinski. Inteligencija, koja je stasala na tradicijama i iskustvu međuratne kulturno-nacionalne delatnosti i nacionalne orijentacije RNPД, bila je opredeljena za ukrajinski jezik; običan narod, predvođen partijskim

⁶ Mihajlo Kovač (1909–2005) — istaknuti rusinski književnik, prevodilac, kulturno-prosvetni radnik, koji je svojim književnim delom i aktivnošću na polju kulture, prosvete i nacionalnom života Rusina dao značajan doprinos. Najpotpunija biografija M. Kovača data je u monografiji: Тамаш Ю. Євангелиста Михайло Ковач. Нови Сад, 2009.

⁷ Hardi Dj. Minority Rights in the Autonomous Province of Vojvodina in the Context of Historical Heritage of the XVIII–XX Centuries // Acta iuridica Lebusana, vol 5. Political and Legal Doctrines in the Theoretical and Practical Terms Regarding Contemporary Challenges. Zeliona Góra, 2017. C. 86.

⁸ Petranović B. Istorija Jugoslavije 1918–1978. Beograd, 1981. C. 354–375.

⁹ Папуга И. Руска гимназија. Нови Сад, 2000.

¹⁰ O doseljavanju Rusina sa šire teritorije istorijskog Zakarpatja u Južnu Ugarsku sredinom XVIII veka i njihovom životu na tim prostorima do raspada Austro-Ugarske 1918. godine opširnije: Gavrilović S. Rusini u Bačkoj i Sremu od sredine XVIII do sredine XIX veka // Godišnjak Društva istoričara Vojvodine. Novi Sad, 1977. C. 153–215; Лабош Ф. Историја Русиных Бачкеј, Сриму и Славонији 1745–1918. Вуковар, 1979; Рамач Ј. Руснаци у Јужней Угорској (1745–1918). Нови Сад, 2007.

¹¹ Prema popisu stanovništva FNRJ iz 1948. godine u državi je bilo Rusina i Ukrajinaca zajedno 36.970, a smatra se da je Rusina bilo oko 25.000.

¹² Папуга И. Руска гимназија. Нови Сад, 2000.

¹³ Тамаш Ю. Руски Керестур, літопис и историја... C. 313.

¹⁴ Рамач Ј. На крижней драги (1918–1941). Нови Сад, 2016. C. 9–30.

aktivistima, prednost je davao ruskom jeziku; profesor Joakim Jaša Bakov zalagao se da nastavni jezik u novoosnovanoj gimnaziji bude rusinski.¹⁵ Nova realnost i život u državi sa dominantnom komunističkom ideologijom, uz evidentno oslanjanje na SSSR, a delom i činjenica da je ne mali broj Rusina učesnika u ratu stekao simpatije prema crvenoarmejcima/Rusima, kako su ih najčešće nazivali (mada su među njima prevladavali Ukrajinci), nekako su davali prednost ruskom jeziku, iako on nije imao ukorenjenu tradiciju među ovdašnjim Rusinima. Politički angažovaniji pojedinci su ruski jezik doživaljavali kao sredstvo zbližavanja sa Sovjetskim Savezom i buduće komunikacije u komunističkom društvu. U toj euforiji nije se razmišljalo o činjenici da Rusini nemaju dovoljno kadrova koji mogu predavati na tom jeziku i da nema neophodnih udžbenika, koji bi se mogli koristiti u gizmaniziji. Na kraju je ipak prevagnuo stav da nastavni jezik u rusinskoj gimnaziji bude rusinski, a ruski i francuski su predavani kao strani jezici.¹⁶

U vreme poleta rusinskog kulturno-prosvetnog i nacionalnog života Rusina u novoj Jugoslaviji 1945 godine, kada je osnovano Novinsko-izdavačko preduzeće „Ruske slovo“, koje je počelo da izdaje nedeljnik *Руске слово* i druga izdanja, i kada su počele pripreme za osnivanje rusinske kulturno-prosvetne organizacije, Jaša Bakov, profesor u rusinskoj gimnaziji, objavljuje svoj predlog reforme rusinskog pravopisa. Predložio je da se ukrajinska azbuka u rusinskom pravopisu zameni srpskom ćirilicom, obrazlažući to novom situacijom u kojoj Rusini žive.¹⁷ Pravi motivi tog predloga nisu poznati, a rusinska inteligencija je u početku bila zatečena i zbunjena. Neki su bili oprezni, ne shvatajući da li je to ideja samog Bakova, ili možda iza predloga stoji neko moćniji, odnosno da sve to dolazi od gore. Ipak, na stranica nedeljnika *Руске слово* polako se pokreće polemika, u kojoj su iznošeni stavovi podrške, ali mnogo više negativnih mišljenja i protivljenja reformi, upozoravajući da bi prihvatanje predloga reforme pravopisa neminovno vodilo udaljavanju rusinskog jezika i nacionalnog identiteta Rusina od istočnoslovenskih korena i ukrajinskog konteksta.¹⁸ Predlog reforme rusinskog pravopisa nije prihvaćen, a njen predlagač J. Bakov se posle toga povlači iz javnog i kulturnog života Rusina.¹⁹

Odmah posle oslobođenja zemlje nove vlasti su nastojale da razvijaju razne oblike masovne kulture. Pošto je delatnost RNPД prestala na početku rata

¹⁵ Румянцев О.Є. Румянцев О.Є. Питання національної ідентичності... С. 255–256.

¹⁶ Папуга И. Руска гимназія... С. 78–79.

¹⁷ Тамаш Ю. Руски Керестур, літопис и история... С. 302; Румянцев О. Питання національної ідентичності... С. 265.

¹⁸ Дуличенко А.Д. О твореню орфографичних нормох руского литературного языка // Шветлосц, 3/1972. Нови Сад. С. 234–235; Румянцев О.Є. Назв. праця. С. 265–269.

¹⁹ Тамаш Ю. Руски Керестур, літопис и история... С. 302.

1941. godine, a posle rata nije bila obnovljena, njezova imovina u Ruskom Krsturu je nacionalizovana i postala je društveno vlasništvo: štamparija je pripala novoosnovanom Novinsko-izdavačkom preduzeću (NIP) „Ruske slovo“, a Narodni dom je postao Dom kulture, u kojem su odmah počele s radom horska, dramska, folklorna i recitatorska sekcija. U selu je aktivno radilo čak sedam horova.²⁰

U leto 1945. godine NIP „Ruske slovo“ počelo je da izdaje nedeljne novine *Руске слово*, koje su pratile događaje među Rusinima u državi, najvažnije političke, društvene i privredne događaje u zemlji, političke događaje u bližem okruženju i u svetu uopšte, a često su donošene informacije i komentari o prilikama među Rusinima i Ukrajinima u matici i dijaspori. Mada je u političkom pogledu stav uredništva novina bio potpuno usaglašen sa zvaničnim stavovima partije i državnih vlasti, u pogledu na nacionalno pitanje i nacionalni identitet Rusina vladalo je izvesno šarenilo: često su iznošeni potpuno suprotstavljeni stavovi, a o nekim pitanjima su otvarane polemike. U tom kontekstu su i refleksije na pitanje prisajedinjenja Zakarpatja Ukrajinu, koje su išle od reči podrške zbog konačnog ujedinjenja sa maticom Ukrajinom dela ukrajinskog naroda, koji je vekovima živeo u tuđoj državi, do mišljenja da je ukrajinizacija Zakarpatja štetna po svetsku revoluciju, jer odražava stare, političko-ideološke pojave.²¹

Rusinska inteligencija u Jugoslaviji u letnjim mesecima 1945. godine započela je akciju osnivanja jedne kulturno-prosvetne organizacije. Prvi skup je održan je u Šidu 19. augusta. Na dnevnom redu se našlo i pitanje nastavnog jezika u gimnaziji, mada je već jedno polugodište nastava u njoj održavana na rusinskom jeziku. Predstavници domaćina i uopšte Rusini iz Srema uporno su s jedne strane insistirali da se u rusinskoj gimnaziji kao nastavni uvede ruski jezik, a s druge strane su izražavali svoje nezadovoljstvo, tvrdeći da su nedovoljno zastupljeni odnosno da su na marginama u kulturnom, javnom i nacionalnom životu Rusina, a smatrali su da su svojim učesćem u ratu za oslobođenje zemlje zaslužili značajniju ulogu i uticaj u odlučivanju o bitnim pitanjima za ovu nacionalnu zajednicu. Međutim, odgovoreno im je da se sami moraju aktivno uključivati u život nacionalne zajednice i forume na kojima se donose neke odluke, a ne samo pratiti događaje i onda izražavati svoje nezadovoljstvo.²² Drugi sastanak održan je u Đurđevu 23. septembra, kada je doneta odluka o osnivanju Rusinske matice (*Руска матка — РМ/РМ*), kao i odluka da nastavni jezik u rusinskim osnovnim školama i u rusinskoj gimnaziji bude rusinski jezik, a da se u gimnaziji obavezno uči i ruski i državni jezik.²³ U Nacrtu Pravila РМ koristi se

²⁰ Ibid. С. 313.

²¹ Румянцев О.Є. Питання національної ідентичності... С. 255.

²² Ibid. С. 257.

²³ Ibid. С. 257.

etnonim Rusin-Ukrajinc. Predloženo je da se delatnost RM proširi i na Srem, Slavoniju i Bosnu, uz osnivanje republičkih odeljenja. Na Osnivačku skupštinu pozvani su svi Rusini-Ukrajinci u državi. Isticano je da je za Rusine u državi osnivanje jedne organizacije veliki uspeh, jer, kako su neki ukazivali, u međuratnom periodu Rusini su imali dve svoje organizacije, koje su pravile štetne podele u zajednici i neprestano stvarale razne razmirice.²⁴ U Pravilima RM bilo je istaknuto da je njen cilj „razjedinjeni rusko-ukrajinski narod u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji ujediniti i ujedinjenim snagama uzdizati njegovu kulturu i prosvetu“.²⁵

Na Osnivačkoj skupštini RM u Ruskom Krsturu 21. oktobra 1945. godine doneta je formalna odluka o prestanku rada RNPĐ i KNSJR.²⁶ Osnovni zadatak RM bio je da brine o kulturno-prosvetnom životu rusinske zajednice i da koordinira rad filijala koje će se osnivati u svim naseljima gde Rusini žive u značajnijem broju. U diskusiji, koja je vođena u vezi upotrebe složenog etnonima Rusin-Ukrajinc, neki su to opravdavali nastojanjem da se u organizaciju uključe i Ukrajinci iz Bosne.²⁷

U leto 1945. godine, u jeku priprema za osnivanje jedne rusinske kulturno-prosvetne organizacije, na stranicama nedeljnih novina *Руске слово* objavljeni su tekstovi sa često suprotstavljenim stavovima o najvažnijim pitanjima nacionalnog identiteta Rusina u državi. Pored polemike o upotrebi etnonima Rusin-Ukrajinc iznošena su i mišljenja o tome da li Rusini treba da uče ukrajinski ili ruski jezik. Maftej Vinaj je smatrao da ima opravdanja da Rusini kao svoj književni prihvate ukrajinski jezik, što je podržavao i E. Plančak, ističući da je rusinski jezik dijalekt ukrajinskog jezika. Rusini u Sremu su se zalagali da Rusini prihvate kao svoj književni ruski jezik, a otvoreno su bili protiv ukrajinskog jezika i ukrajinske nacionalne ideje, dovodeći ih u vezu sa nacizmom i fašizmom.²⁸

Na savetovanju RM u decembru 1945. godine razmatran je predlog da se pošalje bar 20 učenika na Zakarpatje ili u drugi region Ukrajine i da Rusini u Jugoslaviji uspostave tesnu saradnju sa Ukrajinom.²⁹ Nije poznato da li je taj predlog stigao do vlasti, bez odobrenja kojih to nije bilo moguće realizovati. Posle toga, „Na sastanku predstavnika iz sedam rusinskih mesta 22. decembra 1946. godine predloženo je da se, u smislu Pravila, učini poseta Karpatskoj Ukrajini i da se odredi jedna komisija, koja će posetiti

²⁴ Ibid. S. 257–258.

²⁵ Sabadoš J. V. Uticaj odvojenog tretiranja rusinske od ukrajinske narodnosti u SFR Jugoslaviji na njen kulturni i politički život. Magistarski rad odbranjen na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu 1973. godine. C. 122.

²⁶ Тамаш Ю. Руски Керестур, літопис и история... C. 301.

²⁷ Румянцев О.Е. Питання національної ідентичності... C. 258.

²⁸ Ibid. C. 258–261.

²⁹ Румянцев О.Е. Питання національної ідентичності... C. 258–259.

predstavništvo SSSR-a u SFRJ da bi ga upoznala sa kulturnim životom Rusina u Jugoslaviji. Delegacija od 11 članova je odmah formirana, a u vezi sa kulturnim kontaktima sa Zakarpatskom Ukrajinom zaključak je bio donet na sledećoj sednici predstavnika mesnih odbora RM 12. maja 1947. godine. Izvršni organ RM je dobio zadatak da pripremi put za ostvarivanje veza sa Karpatskom Ukrajinom.³⁰ Izabrana delegacija je trebalo da ode u ambasadu SSSR-a u Beogradu i da preda pismo zahteva, od kojih su najvažniji bili obezbeđivanje udžbenika za rusinsku gimnaziju u Ruskom Krsturu i za škole na rusinskom nastavnom jeziku, kao i literature za prosvetavanje „širih narodnih masa“. Drugi zahtev je bio da se izvestan broj učenika Rusina primi u visoke škole u SSSR-u i da se tako iškoluje neophodan nastavnički kadar za osnovne škole i gimnaziju na rusinskom jeziku.³¹ Nije poznato da li je taj zahtev bio predat ambasadi SSSR-a u Beogradu i da li je stigao nekakav odgovor. Jedno je sigurno: sovjetska administracija nije bila naročito ekspeditivna u pitanjima koja su se ticala kulturno-prosvetne saradnje sa Ukrajinom. Ukrajina, kao jedna od republika SSSR-a, u to vreme nije mogla da obavlja samostalnu međunarodnu saradnju. Sve je moralo da ide preko Moskve i da se tamo usaglašava.³² Tako, mada je u Jugoslaviji postojala ukrajinska dijaspora, njen potencijal nije bio iskorišćen u popularizaciji ukrajinske kulture na Balkanu. Razlog tome treba tražiti kako u slaboj aktivnosti ukrajinske dijasporu u tom pravcu, tako i nedovoljnoj agilnosti Ukrajinske Republike na širenju vlastite kulture.³³

Do sukoba Jugoslavije sa SSSR-om 1948. godine bilo je pojedinačnih akcija, ali to nije preraslo u stalne kontakte i sistematsku saradnju. Drugi problem je bio u činjenici da je Ukrajinsko društvo saradnje i kulturnih veza sa inostranstvom imalo specifičan odnos prema Jugoslaviji i veze sa Ukrajinom u Jugoslaviji nisu cenjene kao veza sa ukrajinskom dijasporom, nego kao saradnja sa inostranim kulturnim ustanovama. U toj saradnji Ukrajinci u Bosni su bili agilniji od Rusina u Vojvodini. Ipak, u Novi Sad je u leto 1947. godine stigla pošiljka od oko 400 knjiga za kulturno-prosvetna društva Rusina i Ukrajinaca u Vojvodini. U Ruskom Krsturu su tada istakli da su to prve knjige na ukrajinskom jeziku koje je ova zajednica dobila. Interesantno je da su neki materijali od Ukrajinskog društva za veze sa inostranstvom stizali u kulturno-umetnička društva Rusina u Ruskom Krsturu i Đurđevu još i u proleće 1949. godine.³⁴

U proleće 1947. godine u pripremi novog statuta RM iznet je predlog da se etnonim Rusin-Ukrajinc izbacii iz upotrebe. RM je imala zadatak da održava

³⁰ Sabadoš J.V. Uticaj odvojenog tretiranja rusinske od ukrajinske narodnosti u SFR Jugoslaviji... C. 123.

³¹ Sopka Đ. Predgovor. Novi Sad, 1967. C. XXI–XXII.

³² Саган Г.В. Югослов'яни у XX столітті: громадські та культурні зв'язки з Україною... C. 80.

³³ Ibid. C. 109.

³⁴ Ibid. C. 135–136.

i koordinira veze i saradnju svih Rusina u državi. U junu iste godine odlučeno je da RM uspostavi vezu sa Zakarpatjem posredstvom Društva za kulturnu saradnju sa SSSR-om, a za to su bili zaduženi prof. Havrijil Nađ, Mihajlo Kovač, M Šarik i Đura Pavlovič.³⁵ Nije poznato da li je na tome nešto urađeno.

U maju 1947. godine održana je velika skupština Ukrajinaca u prisustvu oko 450 delegata. Mihajlo Kovač je istakao da Rusini i Ukrajinci treba da se tešnje povezuju, jer skoro ništa ih ne razdvaja, a mnogo toga ih povezuje. Na skupštini je doneta odluka da se Ukrajinci uključe u RM.³⁶

1947 godine RM je pripremala obeležavanje 200-godišnjice preseljavanja Rusina u Bačku. U toku priprema u rusinskoj presi ponovo dominiraju dva oprečna stava o nacionalnom identitetu Rusina: pro-ukrajinski, koji zastupaju M. Kovač, E. Plančak i neki drugi, i prorususki, koji najizrazitije zastupa J. Bakov, ističući da početak razvoja Rusina na ovim prostorima počinje njihovim doseljavanjem. Polemički ton je nastavljan bez izgleda da se ovo pitanje može rešiti ili usaglasiti.³⁷

Osnivanje RM bio je pokušaj vertikalnog organizovanja Rusina i Ukrajinaca u jednu organizaciju, koja bi brinula o kulturno-prosvetnim i nacionalnim potrebama ove nacionalne zajednice i organizovala i koordinirala rad svojih filijala u mestima gde žive pripadnici te narodnosti na području cele države. RM je od početka svoju ulogu uspešno obavljala, što svedoči činjenica da je bila prihvaćena od svoje zajednice kao i brojne kulturno-prosvetne aktivnosti koje je organizovala. Ipak, u jednom trenutku viši partijski i državni organi su vertikalno povezivanje kulturno-prosvetnih organizacija pojedinih nacionalnih zajednica ocenili kao smetnju u njihovom tešnjem međusobnom povezivanju i saradnji u izgradnji socijalističkog društva i širenja bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Jugoslavije. Kao negativna pojava isticano je da pojedine organizacije nacionalnih zajednica preferiraju svoje vlastite interese i zatvaraju se u svoje nacionalne vode.

Sumirajući dostignuća i neuspehe RM u protekle dve godine, 1947. godine je isticano da kao njen značajan uspeh treba oceniti proslavu 200-godišnjice doseljavanja Rusina u Bačku, izdavanje dečjeg časopisa *Пионерска заградка* (Dečji vrtić) i nastavak izdavanja narodnog kalendara, ali istovremeno rukovodiocima RM zameralo se to što nije izdat planiran broj "Tromesečnika" i nije oformljena grupa predavača s ciljem obavljanja prosvetnog rada po rusinskim selima. Takođe je isticano da su nedovoljno radili pojedini mesni seoski komiteti na organizovanju delatnosti amaterskih sekcija, a posebno je zamerano to što nije bilo dovoljno agilnosti u nastojanju da se Rusini

masovnije uključuju u socijalistički život. Navedene primedbe i nedostaci u radu RM u proteklom periodu bile su za vlasti dovoljan povod da se nešto mora menjati i da treba formirati nove oblike kulturno-prosvetne organizacije Rusina i drugih nacionalnih zajednica u Srbiji. Stvarni cilj započetih promena bio je taj da se smanji samostalnost kulturno-prosvetnih organizacija pojedinih nacionalnih zajednica i da se podvedu pod snažniju centralizaciju i kontrolu od strane partijskih i državnih organa. Zbog toga je 1948. godine u okviru Saveza kulturno-prosvetnih društava Srbije osnovana Sekcija kulturno-prosvetnih radnika Vojvodine, u okviru koje je počela da radi i Sekcija kulturno-prosvetnog rada Rusina umesto ukinute RM. Razlozi za ukidanje RM su nađeni i u činjenici da je u bliskoj prošlosti, u međuratnom periodu, među Rusinima u Jugoslaviji delovalo RNPĐ sa „klerofašističkih“ i „nacional-ukrajinskih“ pozicija, a KPSJR sa „velikosrpskih pozicija“,³⁸ a to je, izgleda, bio dovoljan razlog da se budnijim okom prati svaka delatnost ove zajednice.

1948. godine nastao je sukob između SSSR-a i Jugoslavije. I Rusini su, kao mala nacionalna zajednica, bili uključeni u akciju države u osudi delatnosti SSSR-a i pisanja rezolucije, kojom se osuđuje napuštanje osnovnih principa marksizma-lenjinizma i klevetanje principa „bratstva i jedinstva i ravnopravnosti naroda i narodnosti u Jugoslaviji“ od strane SSSR-a i njegovih satelita. Naravno, to se i očekivalo od rusinskih komunista i „svesne“ rusinske inteligencije, koja je upravo takvim činom ojačala svoje pozicije kod vlasti i u svojoj zajednici i počela da sve otvorenije podržava stav i sprovodi praksu o odvojenosti rusinskog identiteta od ukrajinskog konteksta.³⁹

Sukob Jugoslavije sa SSSR-om došao je upravo u vreme kada je RM uspešno širila i razvijala svoju kulturno-prosvetnu i nacionalnu delatnost i kada su i njene filijale aktivno radile. Tada su pravljene konkretni planovi o saradnji sa Ukrajinom na kulturno-prosvetnom polju, ali taj sukob je sve to osujetio. Tako je rusinska zajednica u Jugoslaviji, ne svojom krivicom, ostala odsečena od matice. Partijsko i državno rukovodstvo je isticalo da se Rusinima ne mogu dozvoliti kontakti i saradnja sa Ukrajinom zbog ideoloških razloga, da oni ne bi postali most preko kojeg će se unositi nepoželjan uticaj iz SSSR-a. Međutim, kasnije se pokazalo pravo lice i licemerje vlasti, jer ni posle ponovnog uspostavljanja odnosa sa SSSR-om one nisu bile spremne da dozvole i podrže saradnju rusinske zajednice sa maticom. Očigledno, vlastima i njihovim vernim slugama u rusinskoj zajednici bio je cilj da ona bude odsečena od matice, jer je na taj način bilo lakše forsirati stav o rusinskoj zajednici koja nema svoju matičnu državu.⁴⁰

³⁵ Румянцев О.Е. Питання національної ідентичності... С. 263.

³⁶ Ibid. С. 263.

³⁷ Ibid. С. 264.

³⁸ Румянцев О.Е. Питання національної ідентичності... С. 274.

³⁹ Ibid. С. 275–276.

⁴⁰ Рамач Я. Модели організованія культурно-просвітнього и національного живота Руснацох // Руски календар

Prvi rezultati Rusinske sekcije pri Savezu kulturno-prosvetnih društava Vojvodine do 1951. godine ocenjeni su kao uspešni: navodi se da je bilo organizovano više od 600 nastupa; u Ruskom Krsturu je 1949. godine osnovano amatersko pozorište; organizovani su razni kursevi rusinskog jezika i slično. I u oblasti obrazovanja su postignuti značajni uspesi: radilo je 9 škola na rusinskom jeziku sa 48 učitelja i 737 učenika. Izdato je 47 udžbenika na rusinskom jeziku. Međutim, vremenom su dolazili i neki padovi pa i očigledni gubici: počeo se smanjivati broj škola sa rusinskim nastavnim jezikom, 1955. godine je prestao da izlazi časopis za književnost i kulturu *Шветлосц* (Svetlost), a iste godine su ukinute i radio emisije na rusinskom jeziku na Radio Novom Sadu, započete 1949. godine.⁴¹

Posle rata grupa pripadnika jedne opcije nacionalnog identiteta Rusina u Čehoslovačkoj pokušala je da prenese među Rusine u Jugoslaviji svoje stavove, preporuke i predloge o rešavanju pitanja rusinskog nacionalnog identiteta. Kao prvenac u tom nizu u Bačku je 1949. godine upućena gramatika rusinskog jezika za više razrede gimnazije autokre Marije Hagovske (verovatno preudonim istoričara Ondreja Halage). Gramatika je rađena na podlozi gramatike rusinskog jezika G. Kostelnjnika iz 1923. godine, ali prilagođena i ispravljena prema karakteristikama tzv. vihodnjarskog jezika — rusinskog jezika u istočnoj Slovačkoj. Rusini u Jugoslaviji nikad nisu prihvatili tu gramatiku Hagovske.⁴² Što se pak tiče samog termina „Vihodnjari“ (Vichodniari), treba napomenuti da se on koristi za pripadnike istočne religije, grkokatolike/unijate i pravoslavne, koji se nazivaju Istočnim Slovacima. Ne ulazeći dublje u pitanje porekla Slovaka istočne crkvene tradicije (o čemu do današnjih dana nema u nauci jasnog odgovora), ipak treba imati na umu da je to deo vekovne ideje i prakse asimilacije istočno-slovenskog, rusinskog/ukrajinskog stanovništva u graničnim teritorijama sa etničkom slovačkom zajednicom.⁴³

U slovačkoj štampi ili u naučnim radovima autora iz Čehoslovačke objavljivani su podaci i stavovi o Rusinima u Jugoslaviji s namerom da se taj model rešavanja rusinskog nacionalnog pitanja prenese i na Rusine u Jugoslaviji. Publicista Pavlo Berta je smatrao da treba ukinuti „veštački“ rusinski identitet, koji je stvorilo sveštenstvo.⁴⁴ Slične stavove je iznosio i lingvista Jozef Štolc.⁴⁵

Među Rusinima u Jugoslaviji najizrazitije „slovački“ stav o Rusinima i njihovom nacionalnom

identitetu zastupa Joakim Sabadoš. U svom članku, objavljenom u časopisu *Шветлосц*, on izričito navodi svoje argumente kojima poreklo Rusima vezuje za prostor istočne Slovačke, njihov jezik — za jezik Vihodnjara — istočnih Slovaka, tvrdeći da je grkokatoličko sveštenstvo, koje je najvećim delom bilo rusinsko-ukrajinsko, među Rusinima proširilo rusinski odnosno ukrajinski nacionalni identitet.⁴⁶ Mihajlo Kovač je u istom časopisu objavio reagovanje na članak J. Sabadoša, nastojeći da valjanim argumentima obesnaži osnovne njegove stavove i tvrdnje. Kovač smatra da su Rusini u Jugoslaviji po svom poreklu, duhovnoj i materijalnoj kulturi deo ukrajinske nacije, i da je i njihova nacionalna nazva Rusin stari etnonim, a ne religijska ili socijalna oznaka za „vihodnjarski narod“ istočne crkvene tradicije.⁴⁷ Polemika nije nastavljena, jer je časopis *Шветлосц* posle ovog broja prestao da izlazi. Neki su smatrali da je razlog prestanka njegovog izlaženja upravo spomenuta polemika o poreklu i nacionalnom identitetu Rusina, mada je verovatnije da su vlasti samo iskoristile polemiku kao povod i opravdanje za ukidanje časopisa. Jer, iste 1955. godine ukinute su i radio emisije na rusinskom jeziku na talasima Radio Novog Sada.⁴⁸

Mihajlo Kovač sredinom pedesetih godina ulazi u polemiku o nacionalnoj pripadnosti i identitetu Rusina sa Mironom Budinskim i Mihajlom Hornjakom, koji su tada zastupali, a i kasnije će zastupati stav o potrebi da se Rusini odvoje od Ukrajinaca, odnosno o Rusinima u Jugoslaviji kao o autohtonoj nacionalnoj zajednici.⁴⁹ Zbog svog otvorenog proukrajinskog stava Kovač je često bio na meti ne samo protagonista stava o autohtonosti Rusina u Jugoslaviji već i organa državne bezbednosti. Tako je 1955. godine morao da da izjavu o svojim kontaktima sa ukrajinskim naučnicima i intelektualcima i o ukrajinskim knjigama i časopisima koji su stizali iz Ukrajine na njegovu adresu.⁵⁰

Mihajlo Kovač je bio svestan da sam kao pojedinac i sa najboljim idejama i argumentima ima ograničene mogućnosti za uspeh, zbog toga je odlučio da formira grupu rusinskih intelektualaca od 10–15 članova, najmanje, pet, koja bi aktivno delovala na kulturno-prosvetnom i nacionalnom polju Rusina u zemlji. Zadatke formuliše u 7 tačaka, a najvažniji su: čuvanje rusinske zajednice od nacionalne propasti, uspostavljanje kontakata i saradnje sa Ukrajinom, upoznavanje naroda i inteligencije sa ukrajinskom

2001. Нови Сад, 2001. С. 71–72.

⁴¹ Румянцев О.Е. Румянцев О.Е. Питання національної ідентичності... С. 277.

⁴² Тамаш Ю. Володимир М. Гнатюк и идентитет Руснацох у Угорскей и Югославиї // Гнатюк В. Етнографски материјали з Угорскей Руси, т. V. Нови Сад, 1988. С. 343–346.

⁴³ Ibid. С. 297–358.

⁴⁴ Sopka Đ. Predgovor... С. III.

⁴⁵ Sopka Đ. Predgovor... С. I.

⁴⁶ Сабодош Я. Походзене и приход Руснацох до Бачкей, II // Шветлосц, 4/1954. Руски Керестур, 1954. С. 279–280.

⁴⁷ Ковач М. Ришме уж раз тот проблем отворено и темельно // Шветлосц, 4/1954. Руски Керестур, 1954. С. 281–287.

⁴⁸ Биндас М. Дояен руского новинарства // Христијански календар — Руски календар 2005. Нови Сад, 2005. С. 162.

⁴⁹ Тамаш Ю. Тамаш Ю. Євангелиста Михайло Ковач...

⁵⁰ Ibid. С. 16.

književnošću, povezivanje Rusina sa ukrajinskim i srpskim narodom i posredovanje na povezivanju srpskog i ukrajinskog naroda.⁵¹ Naravno, u vreme kada je partija preko svojih ljudi usmeravala i kontrolisala sve kulturne i prosvetne aktivnosti u društvu i pojedinim nacionalnim zajednicama, nije bilo lako među malobrojnou inteligencijom pronaći saradnike, koji će moći i smeti javno zastupati stavove i mišljenja, koja možda nisu u skladu sa smernicama odozgo, od partijskih i državnih vlasti. Kovač je toga bio svestan, i zbog toga je najčešće nastupao kao pojedinac, koji je otvoreno i hrabro iznosio i zastupao svoja mišljenja i stavove.

Na početku 50-ih godina Kovač je uspostavio vezu i saradnju sa istaknutim ukrajinskim lingvistom Oleksom Gorbačem,⁵² koji je tada živeo u Nemačkoj. Osnovni predmet njihove saradnje bilo je proučavanje jezika Rusina u Jugoslaviji. Kovač je uglavnom prikupljao za Gorbača jezičku građu, a ovaj je u pismima obavestavao Kovača o svom radu, svojim razmišljanjima o jezičkim pitanjima i dilemama, ali i mnogo šire, o kulturno-prosvetnim prilikama kod Rusina u Jugoslaviji, o njihovoj književnosti, kao konkretno i o književnoj delatnosti svog saradnika.⁵³ Ipak, Kovač se nije odazvao na molbu Gorbača da saraduje u ukrajinskim časopisima i novinama u emigraciji,⁵⁴ svestan mogućih reperkursija od strane jugoslovenskih vlasti.

Sezdesetih godina dolazi još jedan pokušaj od strane slovačkih istoričara iz Čehoslovačke da se Rusine u Jugoslaviji tretira kao grkokatolike koji su nesporno deo slovačke nacije, što je izazvalo otvoreno negodovanje i odgovor od strane rusinskih intelektualaca. Naime, slovački istoričar Jan Siracki je u svoja dva članka, posvećena Slovacima u Jugoslaviji, izneo već davno poznat stav o tome da su Rusini u Južnoj Ugarskoj/Jugoslaviji deo slovačke nacije, a da su samo zbog grkokatoličke veroispovesti, pod uticajem svog sveštenstva, koje je bilo proukrajinski orijentisano, primili rusinski odnosno ukrajinski nacionalni identitet.⁵⁵ Takav stav je kod dela rusinske

inteligencije izazvao negodovanje i reagovanje: prvo se oglosio Simeon Sakač u novinama *Руске слово*,⁵⁶ a Onufrij Timko je objavio polemički članak u kom je nastojao da pobije tvrdnje J. Sirackog i da nekim istorijskim činjenicama potkrepi svoj stav o ukrajinskom poreklu i identitetu Rusina u Jugoslaviji.⁵⁷ Timko se istakao i kao muzičar i etnomuzikolog: objavljivanjem zbornika *Наша писня* u tri toma⁵⁸ argumentovano je pokazao da se rusinska narodna pesma najjasnije sagledava u ukrajinskom kontekstu, odnosno da je ona deo ukrajinskog folkloru i iz njega izrasta. Po njemu, kao što je rusinska narodna pesma očigledno deo ukrajinskog pesničkog i muzičkog narodnog stvaralaštva, tako je i bačko-sremska grupa naroda jedna grana na velikom ukrajinskom stablu, jer to očigledno svedoče plodovi rusinske grane ukrajinskog stabla.⁵⁹

Sredinom 60-tih godina, u trenutku izvesnog opadanja entuzijazma i aktivnosti u kulturno-prosvetnom i nacionalnom životu Rusina u Jugoslaviji, deo rusinske inteligencije, nesumljivo podstaknuti i pokušajem nekih slovačkih autora, koji su nastojali da u ovdašnju rusinsku zajednicu plasiraju model rešavanja rusinskog pitanja iz Čehoslovačke, počeli su da se organizuju i da traže izlazak iz rusinskog nacionalnog ćorsokaka. Grupa rusinskih pisaca je na sastancima u Bikić Dolu i Petrovcima u prvoj polovini 1967. godine pokušala da formuliše potrebe rusinsko-ukrajinske nacionalne zajednice s ciljem da se aktivira kulturno-prosvetni i nacionalni život ove zajednice i da se započne akcija priprema za njeno vertikalno povezivanje u državi kao i uspostavljanje saradnje sa Rusinima i Ukrajincima u inostranstvu.⁶⁰ Grupa rusinskih intelektualaca u oktobru 1965. godine upućuje Pokrajinskom komitetu Saveza komunista Vojvodine zahtev pod naslovom „Rešavanje aktuelnih društveno-političkih problema Rusina u APV“ (Autonomnoj Pokrajini Vojvodini), u kojima su formulisani zahtevi, koji će kasnije biti šire razrađeni u tzv. Pismu 159 (potpisnika). Naslovu se skreće pažnja da se broj rusinskih škola u Pokrajini smanjuje, iako broj rusinske dece nije osetno smanjen. Takođe, da se širi praksa da se u rusinskim odeljenjima u pojedinim mestima sve češće neki predmeti predaju na srpskom jeziku, iako su se ranije predavali

⁵¹ Ковач М. Днѣвнѣк, Sveska u kojoj vodi dnevnik od 10.VI.1957–15.IX.1957 godine. Pod datumom 29.VI.1957. Godine piše o nameri da osnuje „kružok“ intelektualaca. M. Kovač je od 1957. godine vodio dnevnik. Ostalo je oko dvadesetak svesaka, koje čuva njegova najmlađa kći Olena Karlavaris iz Novog Sada. Ovom prilikom zahvaljujem Oleni što mi je dala na uvid i korišćenje spomenute dnevnike i deo pisane zaostavštine i prepiske njenog oca.

⁵² Oleksa Gorbač (Олекса Горбач) (1918–1997) — ukrajinski filolog, profesor Univerzitetu u Frankfurtu na Majni, Ukrajinskog slobodnog univerziteta u Minhenu i Ukrajinskog katoličkog univerziteta u Rimu. Proučavao je i jezik Rusina u Jugoslaviji.

⁵³ U rukopisnoj zaostavštini Mihajla Kovača sačuvano je desetak pisama O. Gorbača M. Kovaču i nekoliko koncepata pisama M. Kovača O. Gorbaču. Njihova prepiska počinje 1953. godine.

⁵⁴ Ковач М. Днѣвнѣк. С. 109, datum: 16.08.1957.

⁵⁵ Сирацки Ј. Словаци у Југославији: Прилог историји насељавања // Зборник Матице српске за друштвене науке, 44. Нови Сад. 1966, С. 5–22; Сирацки Ј. Место

и значај југословенских Словака у историји чехословачко-југословенских односа // Зборник Матице српске за друштвене науке, 48. Нови Сад, 1967. С. 40–52.

⁵⁶ Сакач С. Чом ше потримуе игнороване нашеј народности? // Руске слово. 10.03.1967. Нови Сад, 1967. С. 4.

⁵⁷ Тимко О. Насељеници Крстура и Куцуре // Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 50. Нови Сад, 1968. С. 129–142.

⁵⁸ Тон. Наша писня, I–III. Руски Керестур, 1953–1954. Као грkokatoliчки свеštenик, Onufrij Timko nije želeo da se previše eksponuje u javnosti, zbog toga je koristio pseudonim Ton.

⁵⁹ Тон. Наша народна поезия // Шветлосц, 4/1954. Руски Керестур, 1954. С. 229.

⁶⁰ Латяк Д. Руснаци, т. I. Нови Сад, 2017. С. 122–123.

na rusinskom. Od 1952. godine su ukinuti seminari za rusinske nastavnike, kojima je osnovni cilj bio pripremanje nastavnika za nastavu na rusinskom jeziku. Iako je kompetentnim vlastima bio upućen zahtev da se u Učiteljskoj školi u Somboru učenicima Rusinima drže seminari iz maternjeg jezika, to nije realizovano. U Prosvetno-pedagoškom zavodu ne postoji mesto prosvetnog savetnika za škole sa rusinskim nastavnim jezikom, iako za to postoji potreba. Istaknuto je takođe, da u vreme dok je postojala, Rusinska matica je kao organizacija Rusina u Jugoslaviji bar delimično vodila kadrovsku politiku u prosveti i poznavala je specifične probleme škola na rusinskom nastavnom jeziku, a posle njenog ukidanja niko nije produžio rad u tom pravcu, tako da se u novije vreme i ne zna pravo stanje stvari. Zbog toga je neophodan prosvetni savetnik za Rusine. Istaknuto je takođe da je za popravljavanje nepovoljne kadrovske situacije u nastavi na rusinskom jeziku neophodna pomoć države, a to znači i stipendiranje učenika u učiteljskim školama i na fakultetima. Pored ovih zahteva, koji se pretežno odnose na obrazovanje na rusinskom jeziku, formulisani su i oni koji se odnose na rusinski jezik i njegov razvoj, što podrazumeva i naučno izučavanje jezika, uspostavljanje kontakata sa matičnom zemljom Ukrajinom i omogućavanje da izvestan broj studenata, nastavnika i naučnih radnika odlazi na studije, kurseve ili naučno usavršavanje u matičnu zemlju. Poseban zahtev se odnosio na razvoj književnog života, a to su neophodna sredstva radi objavljivanja književnih dela. Zahtevano je i da se na talasima Radio Novog Sada ponovo uvedu emisije na rusinskom jeziku, koje su bile ukinute 1954. godine. Radi dogovora oko rešavanja navedenih zahteva potpisnici su predlagali Naslovu organizovanje sastanka na koji bi bili pozvani odgovorni iz rusinskih institucija i istaknutiji predstavnici zajednice.⁶¹

U toku akcije priprema za organizovanje vertikalnog povezivanja Rusina u Jughoslaviji ispostavilo se da su partijske i državne vlasti u Hrvatskoj tolerantnije i tako je u Vukovaru 1968. godine osnovan Savez Rusina i Ukrajinaca u Hrvatskoj.⁶² Predstavnici političkih foruma u Pokrajini Vojvodini izjasnili su se protiv ideje vertikalnog organizovanja rusinske zajednice s obrazloženjem da je Socijalistički savez radnog naroda najšira društvena organizacija dovoljno mesto na kom se mogu rešavati svi problemi, pa i problemi daljeg razvoja kulture i obrazovanja nacionalnih manjina.⁶³

⁶¹ Kopija zahteva upućenog Pokrajinskom komitetu SKS za Vojvodinu 22.X 1965. godine, a potpisali su ga: Đura Hrubeňa, Simenon Sakač, Mikola Kočiš, Janko Sabadoš, Đura Sopka i Miroslav Striber.

⁶² O osnivanju i četrdesetgodišnjoj delatnosti Saveza Rusina i Ukrajinaca u Hrvatskoj opširnije u monografiji: Костелник Б. — Такач Г. 40 роки Союзу Русинох и Українцох у Републики Горватскей (1968–2008). Вуковар, 2008.

⁶³ Латак Д. Руснаци, т. I. Нови Сад, 2017. С. 123–125.

Mihajlo Kovač je odigrao veoma značajnu ulogu u uspostavljanju direktnih kontakata sa pojedincima ili udruženjima/organizacijama i uredništvima u Ukrajini i ukrajinskoj dijaspori. Prvo je na početku 50-ih godina uspostavio kontakt i saradnju sa lingvistom O. Horbačem, koji je živeo u Nemačkoj. Kovač je 1960. godine uputio pismo predstavniku Saveznog društva kulturnih veza sa inostranstvom G. Šumilovu i zamolio da mu šalju iz Ukrajine časopise *Барвінок*, *Піонерія*, *Україна* i *Мистецтво*. Pre toga, 1958. godine, Šumilov je boravio u Novom Sadu i posetio je rusinsko kulturno-prosvetno društvo „Maksim Gorki“ i uverio se da ono radi u teškim uslovima. Od tada društvu su počele da stižu pošilje iz Ukrajine — knjige, časopisi, gramofonske ploče, note, albumi narodnog veza, fotomaterijali, filmovi — sve ono što je ovom društvu i rusinskoj i ukrajinskoj zajednici veoma nedostajalo u negovanju vlastitog nacionalnog identiteta.⁶⁴

1962. godine jedna delegacija sovjetskih književnika posetila je Jugoslaviju. U sastavu delegacije bili su i ukrajinski književnici Maksim Riljskij i Andrij Mališko. Tom prilikom je za ukrajinski deo delegacije organizovan susret sa predstavnicima ukrajinske dijaspore, mada je to bilo van zvaničnog protokola. O susretu M. Riljskij je kasnije zapisao: „Ті люди жадібно розпитують про життя України, жваво цікавляться українською літературою й мистецтвом, але мало отримують наших книжок, журналів, не все добре собі уявляють”⁶⁵. M. Kovač se tada susreo sa M. Riljskim, i mada tom susretu nije pridavao neki poseban značaj, kasnije se ispostavio da se ukrajinski pesnik iskreno zainteresovao za ovu malu ukrajinsku dijasporu.⁶⁶ I mada Riljskij nije uspeo da razvije s njom saradnju, na neposredan način je uticao na uspostavljanje kontakata M. Kovača i Olekse Mišaniča, iz kog će se roditi izuzetno plodna saradnja, u koju će kasnije biti uključeni brojni ukrajinski pisci, redakcije i urednici, Društvo pisaca Ukrajine, neki rusinski pisci u Jugoslaviji i izdavaštvo „Ruske slovo”.⁶⁷ U ukrajinskim časopisima počinju se objavljivati književna dela rusinskih pisaca iz Jugoslavije, u rusinskim izdanjima

⁶⁴ Саган Г.В. Югослав'яни у ХХ столітті... С. 138–139.

⁶⁵ Ibid. С. 107–108.

⁶⁶ Pismo M. Kovača O. Mišaniču, Novi Sad, 9. maj 1966. godine, u kojem se Kovač kratko priseća susreta sa M. Riljskim 1962. godine: «Був небіжчик Максим Тадейович (з яким я мав честь говорити, навіть читати йому мої вірши), та думав: забув сердешний про нас. а воно, ось що: Він нас у серці поніс до давнього нашого Краю».

⁶⁷ Мишанич О. Двохсотрічна дорога наша / З сучасної української поезії в Югославії // Вітчизна. 8/1967. Київ, 1967. С. 146–152; Мишанич О. Гей, там коло Дунаю... — Нотатки про літературне життя Югославських українців // Вітчизна. 4/1966. Київ, 1966. С. 183–191; Мишанич О. Голос наших братів // Дніпро. 2/1968. Київ. С. 148–154; Мишанич О. Крочай до велькей літератури // Шветлосц. 4/1969. Нови Сад, 1969. С. 313–315; Ковач М. Дияспора. Нови Сад, 1992. С. 116–134.

u Jugoslaviji — dela ukrajinskih pisaca, a usledile su i direktne posete zvaničnih delegacija ili pojedinaca. To je, prema rečima O. Mišaniča, bio veliki iskorak male rusinske književnosti u veliku književnost.⁶⁸

Upravo u vreme kada je započela intenzivna saradnja, prvenstveno na književnom polju, između Rusina u Jugoslaviji i ukrajinskih pisaca, uredništava i udruženja u Ukrajini i dijaspori, među Rusinima u Jugoslaviji jača struja koja otvoreno ustaje protiv „ukrainizacije i ukrainizatora“, a kao prva i najveća žrtva tog pokreta postaje Mihajlo Kovač.⁶⁹ Nesporno najistaknutija i najsvetlija ličnost u kulturno-prosvetnom životu Rusina u Jugoslaviji posle drugog je Mihajlo Kovač, učitelj, pisac i neumorni kulturno-prosvetnik delatnik, koji nikad nije bio u struktura vlasti ili na istaknutim pozicijama, ali je kao pojedinac, čvrsto se držeći osnovnih principa

hrišćanskog morala, i isto toliko jasno iskazujući svoj stav da su Rusini deo ukrajinske nacije i zalažući se za veze i saradnju sa Ukrajinom i Ukrajincima u dijaspori, uspeo da uspostavi plodnu saradnju sa brojnim pojedincima i institucijama.

60-ih godina rusinska zajednica u Jugoslaviji je ostvarila značajne uspehe i dostignuća na kulturno-prosvetnom i nacionalnom planu: 1966. godine ponovo je počeo da izlazi časopis *Шветлосц*, iste godine obnovljene su i emisije na rusinskom jeziku na talasima Radio Novog Sada. 1969. godine počele su pripreme za otvaranje rusinske gimnazije Ruskom Krsturu, koja je počela s radom 1970. godine, 1972. godine na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu otvoren je Lektorat za rusinski jezik, a 1982. godine na tom fakultetu je počela s radom Katedra za rusinski jezik i književnost. Sve su to bila značajna dostignuća rusinske zajednice u Jugoslaviji, koja je i pored brojnih uspeha na kulturno-prosvetnom i nacionalnom polju ipak ostajala nemoćna pred zakonima prirode i postepeno se smanjivala. Prema popisu stanovništva iz 2011. godine u Srbiji ima 14.246 Rusina.

⁶⁸ Мишанич О. Крочай до велькей литератури // Шветлосц. 4/1969. Нови Сад, 1969. С. 313–315.

⁶⁹ Тамаш Ю. Євангелиста Михайло Ковач. Нови Сад, 2009. С. 18–23.

IZVORI

1. Биндас М. Дояен руского новинарства / М. Биндас // Христијански календар — Руски календар 2005. — Нови Сад, 2005. — С. 162–172.
2. Дуличенко А.Д. О твореню ортографичних нормох руского литературного языка / А.Д. Дуличенко // Шветлосц. — 1972. — № 3. — С. 234–235.
3. Ковач М. Дияспора / М. Ковач. — Нови Сад, 1992.
4. Костельник Г. Граматика бачванско-сримскей рускей бешеди / Г. Костельник. — Руски Керестур, 1923.
5. Лабош Ф. История Русиных Бачкей, Сриму и Славонии 1745–1918 / Ф. Лабош. — Вуковар, 1979.
6. Латак Д. Руснаци, т. I / Д. Латак. — Нови Сад, 2017.
7. Мишанич О. Двохсотрічна дорога наша / О. Мишанич // Вітчизна. — 1967. — № 8. — С. 146–152.
8. Мишанич О. Гей, там коло Дунаю / О. Мишанич // Вітчизна. — 1966. — № 4. — С. 183–191.
9. Мишанич О. Голос наших братів / О. Мишанич // Дніпро. — 1968. — № 2. — Київ. — С. 148–154.
10. Мишанич О. Крочай до велькей литератури / О. Мишанич // Шветлосц. — 1969. — № 4. — Нови Сад : Руске слово. — С. 313–315.
11. Папуга И. Руска гимназия / И. Папуга. — Нови Сад, 2000.
12. Рамач Я. Модели організованя культурно-просвітнього и національного живота Руснацох / Я. Рамач // Руски календар 2001. — Нови Сад, 2001. — С. 71–72.
13. Рамач Я. Руснаци у Южней Угорскей (1745–1918) / Я. Рамач. — Нови Сад, 2007.
14. Рамач Я. На крижней драги (1918–1941) / Я. Рамач. — Нови Сад, 2016.
15. Рамач Я. Огляд історії русинів у Югославії (1918–2000) / Я. Рамач // Сумська старовина. — Суми. — № XLIX. — С. 5–22.
16. Румянцев О.Є. Питання національної ідентичності русинів і українців Югославії (1918–1991) / О.Є. Румянцев. — München — Berlin, 2010.
17. Сабадош Я. Походзене и приход Руснацох до Бачкей, I–II / Я. Сабадош // Шветлосц. — 1954. — № 3/4. — С. 193–204, С. 269–280.
18. Саган Г.В. Югослов'яни у ХХ столітті: громадські та культурні зв'язки з Україною / Г. Саган. — Київ, 2012.
19. Сакач С. Чом ше потримує игнороване нашей народности? / С. Сакач // Руске слово. — 10.03.1967. — С. 4.
20. Сирацки Ј. Словаци у Југославији: Прилог историји насељавања / Ј. Сирацки // Матице српске за друштвене науке. — 1966. — 44. — С. 5–22.
21. Сирацки Ј. Место и значај југословенских Словака у историји чехословачко-југословенских односа // Матице српске за друштвене науке. — 1967. — № 48. — Нови Сад. — С. 40–52.

22. Тамаш Ю. Володимир М. Гнатюк и идентитет Руснацох Угорскей и Югославиї // Гнатюк В. Етнографични материяли з Угорскей Руси, т. V. — Нови Сад, 1988. — С. 297–358.
23. Тамаш Ю. Руски Керестур, літопис и история (1745–1991) / Ю. Тамаш. — Руски Керестур, 1992.
24. Тамаш Ю. Євангелиста Михайло Ковач / Ю. Тамаш. — Нови Сад, 2009.
25. Тимко О. Насељеници Крстура и Куцуре / О. Тимко // Матице српске за Друштвене. — 1968. — № 50. — С. 129–142.
26. Тон. Наша народна поезия / Тон // Шветлосц. — 1954. — № 4. — С. 211–229.
27. Dnevnic i rukopisna zaostavština Mihajla Kovača koju čuva njegova kći Olena Karlavaris, Novi Sad.
28. Gavrilović, S. Rusini u Bačkoj i Sremu od sredine XVIII do sredine XIX veka // Godišnjak Društva istoričara Vojvodine. — Novi Sad, 1977. — С. 153–215.
29. Hardi Dj. Minority Rights in the Autonomous Province of Vojvodina in the Context of Historical Heritage of the XVIII–XX Centuries // Acta iuridica Lebusana, vol 5. Political and Legal Doctrines in the Theoretical and Practical Terms Regarding Contemporary Challenges. — Zeliona Góra, 2017. — С. 71–88.
30. Petranović B. Istorija Jugoslavije 1918–1978. — Beograd, 1981.
31. Sabadoš J.V. Uticaj odvojenog tretiranja rusinske od ukrajinske narodnosti u SFR Jugoslaviji na njen kulturni i politički život. Magistarski rad odbranjen na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu 1973. godine, 122.
32. Sopka D. Predgovor. — Novi Sad, 1967 (šapirografisano).

REFERENCES

1. Bindas, M. (2005). Dojaen rýskogo novinarstva / *Hristiianski kalendar. Rýski kalendar*. Novi Sad, 162–172 [in Serbian].
2. Dýlichenko, A. D. (1972). O tvorenij ortorrafichnih normoh rýskogo literatýrnogo iazika. *Shvetlosts*, 3, 234–235 [in Serbian].
3. Kovach, M. (1992). Diiaspora. Novi Sad [in Ukrainian].
4. Kostelnik, G. (1923). Gramatika bachvansko-srimskei rýskei beshedi. Rýski Kerestýr [in Serbian].
5. Labosh, F. (1979). Istoriia Rýsinoh Bachkei, Srimý i Slavonii 1745–1918. Výkovar [in Serbian].
6. Latiak, D. (2017). Rýsnatsi, t. I. — Novi Sad. [in Serbian].
7. Myshanych, O. (1967). Dvokhsotrichna doroha nasha. *Vitchyzna*, 8, 146–152 [in Ukrainian].
8. Myshanych, O. (1966). Hei, tam kolo Dunaiu. *Vitchyzna*, 4, 183–191 [in Ukrainian].
9. Myshanych, O. (1968). Holos nashykh brativ. *Dnipro*, 2, 148–154 [in Ukrainian].
10. Mishanich, O. (1969). Krochai do velkei literatýri. *Shvetlosts*, 4, 313–315 [in Serbian].
11. Papýra, I. (2000). Rýska rimnaziia. Novi Sad [in Serbian].
12. Ramach, Ja. (2001). Modeli orranizovania kýltýrno-prosvitnogo i natsionalnogo jivota Rýsnatsoh. *Rýski kalendar*, 71–72 [in Serbian].
13. Ramach, Ja. (2007). Rýsnatsi ý Iýjnei Ýgorskei (1745–1918). Novi Sad [in Serbian].
14. Ramach, Ja. (2016). Na krijnei dragi (1918–1941). Novi Sad [in Serbian].
15. Ramach, Ya. (2016). Ohliad istorii rusyniv u Yugoslavii (1918–2000). *Sumska starovyna*, XLIX, 5–22 [in Ukrainian].
16. Rumiantsev, O. Ye. (2010). Pytannia natsionalnoi identychnosti rusyniv i ukrainsiv Yuhoslavii (1918–1991). München–Berlin. [in Ukrainian].
17. Sabadosh, Ja. (1954). Pohodzene i prihod Rýsnatsoh do Bachkei, I–II. *Shvetlosts*, 3–4, 193–204, 269–280 [in Serbian].
18. Sahan, H. V. (2012). Yugosloviany u XX stolitti: hromadski ta kulturni zviazky z Ukrainoiu. Kyiv [in Ukrainian].
19. Sakach, S. (1967). Chom she potry`muye y`g`norovanye nashej narodnoscy`? *Ruske slovo*, 10. 03, S. 4 [in Ukrainian].
20. Siratski, J. (1966). Slovatsi ý Jýgoslaviji: Prilog istoriji naseļavańa. *Matitse srpske za drýshtvene nájke*, 4, 5–22 [in Serbian].
21. Siratski, J. (1967). Mesto i znachaj jýgoslovenskih Slovaka ý istoriji chehoslovachko-jýgoslovenskih odnosa. *Matitse srpske za drýshtvene nájke*, 48, 40–52 [in Serbian].
22. Tamash, Iý. (1988). Volodimir Gnatýk i identitet Rýsnatsoh Ýgorskei i Iýgoslavii. *Etnorrafichni material z Ýgorskei Rýsi*, t. V, 297–358 [in Serbian].
23. Tamash, Iý. (1992). Rýski Kerestýr, litopis i istorija (1745–1991). Rýski Kerestýr [in Serbian].
24. Tamash, Iý. (2009). Jevangelista Mihailo Kovach. Novi Sad [in Serbian].
25. Timko, O. (1968). Naseļenitsi Krstýra i Kýtsýre. *Matitse srpske za drýshtvene nájke*, 50, 129–142 [in Serbian].

26. Ton. Nasha narodna poezii. (1954). *Shvetlosty*, 4, 211–229 [in Ukrainian].
27. *Dnevnic i rukopisna zaostavština Mihajla Kovača koju čuva njegova kći Olena Karlavaris*, Novi Sad [in Serbian].
28. Gavrilović, S. (1977). Rusini u Bačkoj i Sremu od sredine XVIII do sredine XIX veka, *Godišnjak Društva istoričara Vojvodine*. Novi Sad, pp.153– 215 [in Serbian].
29. Hardi, Dj. (2017). Minority Rights in the Autonomous Province of Vojvodina in the Context of Historical Heritage of the XVIII–XX Centuries, *Acta iuridica Lebusana: Political and Legal Doctrines in the Theoretical and Practical Terms Regarding Contemporary Challenges* (Vol 5, pp.71–88). Zelična Góra [in Serbian].
30. Petranović, B. (1981). *Istorija Jugoslavije 1918–1978*. Beograd [[in Serbian].
31. Sopka, D. (1967). *Predgovor*. Novi Sad, (šapirografisano) [in Serbian].

Янко Рамач

ПРАВНИЧІ ЗАСАДИ, ПРОБЛЕМИ ТА ДИЛЕМИ В КУЛЬТУРНО-ВИХОВНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ ЖИТТІ РУСИНІВ В ЮГОСЛАВІЇ (1945–1970)

Наприкінці Другої світової війни після звільнення від окупантів була створена нова держава — Федеративна Народна Республіка Югославія, з її комуністичним режимом. У новій державі русини, як невелика національна спільнота, могли реалізувати свої національні права відповідно до нової політичної, соціальної та соціально-економічної ситуації. У статті презентовано основні напрямки культурно-національної роботи, прагнення, дилеми та досягнення русинської спільноти в країні за чверть століття (1945–1970).

Ключові слова: Югославія, русини, Україна, національне питання, національна ідентичність, освіта, культурне життя, політичне життя.

Janko Ramač

BASIC DIRECTIONS, ASPIRATIONS AND DILEMMAS IN THE CULTURAL, EDUCATIONAL AND NATIONAL LIFE OF THE RUTHENIANS IN YUGOSLAVIA (1945–1970)

After the end of the Second World War and the creation of the Federative People's Republic of Yugoslavia (since 1963 the Socialist Federative Republic of Yugoslavia) the Ruthenians in the new state, although a small national community, could accomplish their national rights, among them the most important were: the right of gaining education in their native language; founding of cultural, educational and national organizations, the right to be informed and have publications in their native language etc.

In the period after the war, as well as in the interwar period, the Ruthenian community encountered many dilemmas, opposing views and polemics concerning the basic issues on their ethnicity and national identity. The part of the Ruthenian intellectuals advocated of the Ruthenians as members of the Ukrainian nation, striving to establish stronger cultural, educational and national connections with Ukraine and Ukrainian Diaspora. On the other hand, a part of intelligentsia, which leaned on the authorities and the Communist Party, advocated a pro-Ruthenian attitude, claiming that the Ruthenians living in this region were autochthonous, special Slavic people and that they didn't have their Motherland.

Yugoslav authorities seemingly didn't participate in the discussions and polemics between the two Ruthenian options, but nevertheless they supported the protagonists of the pro-Ruthenian orientation and favored the attitude that the Ruthenians didn't have their Motherland.

As the most significant achievement of the Ruthenian community in Yugoslavia in that period was the education in the Ruthenian language in the eight-year elementary school, publishing of weekly newspapers, magazines, annual books — calendars, literary works, radio shows in the Ruthenian language, establishing cultural and artistic societies, drama clubs, music festivals etc. Another significant success was establishing connections and cooperation with Ukraine and Ukrainians in Diaspora in the field of literature, publishing, science and mass culture. Certainly, there was a rise and fall in that cooperation, mostly depending on the attitude of the authorities towards the concrete actions and their protagonists.

Key words: Yugoslavia, Ruthenians, Ukraine, national issue, national identity, education, cultural life, political life.

Дата надходження статті до редакції: 14.04.2018.